

Генерал-мајор **МИЛОШ ЗЕКИЋ**

УСТАНАК У БИРЧУ 1941 ГОДИНЕ

Устанак у Бирчу¹⁾ почео је нападом на усташку касарну у Шековићима — 5 августа 1941 године. То је истовремено био почетак устанка у источној Босни, јер се после заузимања шековачке касарне прешло на широку акцију ликвидације свих жандармериских станица, а затим и заузимање среских мјеста (Власенице, Сребренице, Рогатице и др.) и стварање веће слободне територије.

За вријеме Народноослободилачког рата Бирач је одиграо значајну улогу у источној Босни. Прије свега, он је за све вријеме од почетка устанка 1941 па до ослобођења 1945 био једно од перманентних жаришта НОБ у источној Босни и сигурна партизанска база одакле су одржаване везе са осталим устаничким крајевима источне Босне (Романијом, Мајевицом, Озреном), а и са Србијом.

Најборбеније устаничко село у Бирчу је с. Шековићи.

ПРИПРЕМЕ ЗА УСТАНАК

Припреме и организовање устанка у Бирчу отпочели су одмах после априлског слома старе Југославије. Припремама је руководио Обласни комитет КПЈ за Тузланску област преко партиског језгра у Шековићима које је упочетку било мало (свега два члана Партије), али се ослањало на знатан број поузданих и најборбенијих сељака — симпатизера Партије, чији је број непрестано растао, тако да се до устанка попео на преко 20. Од њих ће се доцније формирати прве партиске ћелије и они ће истовремено бити основно кадровско језгро за партизанске јединице.

Припреме су се састојале у сљедећем: 1. формирање војних десетина као првих облика војне организације; 2. јачање партиског језгра; 3. прикупљање оружја, муниције и другог (тачан попис оружја на које се може рачунати за почетак оружаних акција).

Формирање десетина отпочело је у јуну па је до пред устанак (5 август) формирано укупно 8 десетина које су носиле називе према

¹⁾ Бирач је крај који се налази у Власеничком срезу и обухвата скоро цео срез сем јужног, изразито планинског дијела (Хан Пијесак).

селима где су формиране: Шековачка, Бранијачка, Срмичка, Бетањска, Победарска, Ступарска, Спречанска и Дубничка. Постојале су и поједине групе устаника које нису биле оформљене у десетине услијед слабе везе са њима. То су биле Планинска (код Хан Пијеска) и Папраћка група, као и омладинска група у Власеници.

Начин формирања десетина био је овакав: најприје би поименично позвали људе на састанак недалеко од села гдје се формирала десетина (обично у неки шумарак). На састанак су позивани само најборбенији за које се сигурно знало да су расположени за борбу. Послије излагања ситуације у којој се нашла наша земља послије априлског слома и указивања на једини пут којим мора ићи ко жели да се ослободи — пут борбе, приступало би се формирању војне десетине тога села. Одмах је биран десетар, а затим би се извршио попис оружја, муниције и остале ратне опреме којом се располаже у том селу.

Борци тих десетина живјели су до почетка устанка код својих кућа, али стално на опрезу. Са њима су на разним скровитим мјестима одржавани редовни састанци на којима је објашњавана најновија ситуација, преношене партиске директиве и људи су припремани за оружану борбу против окупатора и усташа.

Бројно стање појединих десетина износило је 20 до 30 људи, од којих је само 6 до 8 било наоружано пушкама.

Укупно бројно стање људи организованих у десетине и спремних за борбу износило је око 60 бораца наоружаних пушкама и око 200 ненаоружаних.

Ситуација у бирчанском крају, као и у осталим дијеловима тзв. НДХ, била је неподношљива у то вријеме. Усташе су на све стране хапсиле и убијале. Тако су у јулу на свиреп начин поклале преко 80 људи у неким јаругама код Рашића Гаја (5 км од Власенице према Шековићима). О томе се свуда около са језом и стравом причало. У народу је владао страх и огорчење. Требало је страх разбити, а огорчење претворити у организовану снагу способну за борбу. И то су чинили наши комунисти неуморно тих дана уочи устанка. Расположење за борбу је расло и бивало све веће. Непријатељ није могао ништа сазнати о нашим припремама, јер се у устаничким редовима није могао наћи ниједан издајник. Али усташе су ипак слутиле да се у народу нешто кува. Почео је првипут да их хвата страх. Тако је усташки логорник у Власеници, негдје пред сам почетак устанка, кад су његове слутње постајале све веће, позвао једног угледног старца, Србина из ове варошице, и наговарао га да оде у Шековиће с његовом поруком „да се тамо не играју ватром, а држава ће одсада да заведе бољи ред“. Старац му је одговорио: „А што ћу ја доље ићи и говорити им. Ако пођу овамо сретће их они поклати из Рашића Гаја и они ће им казати“.

Почетком јула формиран је при Обласном комитету партије у Тузли Обласни војни штаб.²⁾ Одмах потом формиран су и срески војни штабови за Мајевицу, Озрен и Бирач.³⁾

Крајем јула пребацио се Обласни штаб од Тузле на терен Бирча, у Шековиће и одатле је руковођено акцијама на цијелом подручју области.

Обласни штаб је изабрао Шековиће за своје сједиште из више разлога: одатле су се најбоље могле одржавати везе са свим подручјима источне Босне (Мајевицом, Озреном, Романијом); Шековићи су близу Дрине, границе са Србијом, у тадашњем граничном појасу НДХ, ондје гдје окупатор није могао успоставити потпуну контролу над границом, што је омогућивало добру везу устаничког покрета у Србији и источној Босни; у војно-географском погледу Шековићи и Бирач су значајни јер су били у непосредној близини врло осетљивих тачака за окупатора: важне комуникациске везе Босне и Србије (пут Сарајево — Власеница — Зворник — Београд) и врло значајног привредног центра — индустриско-рудног базена Тузле; и најзад, Шековићи и Бирач окружени су планинама Коњух, Јавор, Милан и др., на које су се јединице у случају потребе могле ослонити.

ПОЧЕТАК УСТАНКА И ТОК БОРБИ

Вријеме од доласка Обласног штаба у Шековиће па до почетка акције (5 август) искориштено је за последијдње припреме и провјеравање спремности десетина за борбу. У првом реду провјерене су десетине које су се налазиле у подручју среског штаба за Бирач. Разрађен је план напада на околне жандармериске касарне. Међутим, 5 август, није био одређен за почетак устанка. Уствари, ситуација у Шековићима убрзала је одлуку да се почне оружана борба. Наиме, усташе су 3 августа почеле да хапсе виђеније људе по шековачким засеоцима. Раније су хапсили по другим бирчанским селима, а тада су почели и у Шековићима. Тако су похапсили око 15 угледних сељака и спровели их у шековачку касарну. Претпостављало се да ће их 4 августа спровести за Власеницу. Ради тога је најближим десетинама (Шековачкој, Брајиначкој и Стрмичкој) наређено да се истог дана — у недељу навече (3/4 августа) прикупе у једном потоку удаљеном око 5 километара од шековачке касарне, а у непосредној близини цесте Шековићи — Власеница, и да ту поставе засједу. Одлучено је да се по сваку цијену ослободе похапшени сељаци. Десетине су биле у засједи читаву ноћ 3/4 августа и сјутрадан, али усташе нису кренуле из Шековића.

²⁾ Чланови штаба били су другови: командант Иван Марковић — Ирац, политички комесар Цвијетин Мијатовић — Мајо, замјеник команданта Пашага Манџић — Мурат.

³⁾ Састав Бирчанског штаба био је: командир Милош Зекић, политички комесар Брано Савић, замјеник командира Драго Мелезовић.

Пошто су се усташе са похапшеним сељацима задржале у Шековићима, 4 августа руководство је одлучило да прикупљене устаничке десетине нападно и заузму шековачку касарну, ослободе похапшене људе, последије тога да отпочне широка акција заузимања свих суседних жандармериских станица и, на крају, да устаничке снаге нападно и ослободе и само среско мјесто Власеницу.

Послије ове одлуке приступило се детаљној разради плана напада на шековачку касарну. На састанку су били сви чланови Облачног штаба и Среског штаба за Бинач. У шековачкој касарни било је 6 усташа и 3 жандарма, од тога двојица су била на путу, тако да их је на окупу било 7. Устаници су имали 12 бораца наоружаних пушкама и око 40 ненаоружаних. Било је више предлога о начину заузимања касарне. Једни су предлагали да се касарна заузме и усташе разоружају лукавством: да група одважних бораца, прерушена у сељаке, са пиштољима у џепу, изненада упадне у касарну и тако без пуцња ликвидира усташе. То је било остварљиво. Али већина присутних је била за то да се изврши прави напад, да се пушке огласе и да то чују сва околна села.

Коначно је усвојен овакав план: прићи што ближе касарни и напасти је групама са двије стране, а у циљу обезбеђења поставити двије засједе ближе и једну даље. Беспушкари су подијељени подједнако на групе и засједе. Почетак напада утврђен је у 3 сата ујутру.

Послије израђеног плана устаници су у колони пошли цестом према Шековићима. Успут је разоружан један лугар, чија је кућа била поред пута и његова пушка дата је једном борцу, а код Бјелашнице је порушен мост (прва акција рушења). Узбуђење је све више расло што смо се примицали ближе касарни.

Напад је почео тачно у заказано вријеме. Најприје је бачена бомба на касарну, као знак за почетак, а одмах последије тога отворен је плотун из пушака. Тресак бомбе и пуцњава одјекнули су долином Дрињаче.

Послије првих плотуна као по команди прекиде се палба. Зовнули смо усташе на предају, али командир станице је то енергично одбио и одмах потом усташе су одговориле пуцњавом из касарне.

Развила се борба која је трајала скоро пет часова. И на још неколико поновљених позива да се предају, опкољене усташе одговориле су палбом. Борба се продужавала без изгледа да ће нам се предати.

Требало је извршити јуриш, али је зграда касарне била тврда, а простор око ње брисан. Ипак, морали смо извршити јуриш, јер борба се одужила, а ми скоро утрошисмо муницију.

Замисао за јуриш била је оваква: у једном скоку прићи вратима касарне, полити их гасом и запалити. Врата су дрвена и ваљда ће изгорјети. Истовремено један бомбаш да прискочи до подрумског прозора и убаци бомбу, јер се већина усташа склонила у подрум. Послије тога сви да једновремено скочимо на јуриш.

Тројици бораца који су се добровољно јавили за извршење овог задатка дали смо детаљна упутства. Они су заиста извршили скок онако како је договорено. Ми смо их штитили ватром по прозорима касарне. Гледали смо како су врата планула и чули како је одјекнула бомба у подруму. Али пламен на вратима поче да се гаси. Он је трајао док је било гаса, а онда утрну. Значи, није ухватио добро и врата неће изгорјети.

Размишљали смо како сада да извршимо јуриш. А морали смо га извршити без одлагања. Већ је било осам сати ујутро. Пренијели смо на све борце да се припреме за јуриш. Извршићемо тај скок сви заједно и развалити врата.

И после је неколико минута загрмело је са свих страна „ура“. Врата су прсла као да су била од папира. Наша бујица улетјела је у касарну. Али, унутра није било ниједног усташе. Није било ни затвореника.

Послије неколико минута јави се један од оних ухапшених сељака. Био је у гомили бораца. Испричао је да су сви затвореници јутрос, чим је борба отпочела, успјели да побјегну. А усташе су, изгледа скоро, прије пар минута, кад је бомба бачена у подрум, такође умакле. Но убрзо су биле похватане. Од њих 7, колико их је бранило касарну, сви су били ухваћени сем једног који је зором био на стражи и побјегао одмах у почетку борбе.

Послије освајања касарне одржан је збор са народом који се у великом броју слегао на овај радни дан и на неубичајен начин — на пуцањ устаничких пушака. На збору је говорио политички комесар Обласног штаба Цвијетин Мијатовић — Мајо. Он је тада први пут отворено говорио у име Партије. Рекао је да је наша Партија на челу ове борбе и говорио о нашим циљевима. Народ је то с одушевљењем прихватио.

Послије збора изабран је Народни суд који је одмах судио похватаним усташама и жандармима.

У тој борби ми смо имали два мртва и једног лакше рањеног. То су биле наше прве устаничке жртве. Од плијена у касарни је нађено 18 пушака и неколико сандука муниције.

Затим се приступило војном организовању ове још несређене устаничке војске. Десетине које су учествовале у нападу нису биле довољне да приме бројне устанике, те је формиран већи број нових десетина. За десетара смо одређивали оне борце који су се у том првом нападу истакли.

Највећи дио ових снага одмах је упућиван према Власеници, а мањи за обезбјеђење на друге правце (Папраћа, Спреча, Ступари). Истовремено су на све стране из Шековића пошли курири с поруком да се народ диже на устанак. Али, њих је већ била претекла вијест о заузимању шековачке касарне и народ се свуда листом дизао на устанак.

Тако је 5 август — први дан устанка — протекао у живим покретима и груписању устаничких снага.

Увече 5 августа Обласни и Срески штаб одржали су састанак на коме је претресана ситуација на први дан устанка и разрађен детаљан план даљњих акција. Планом је предвиђено сљедеће:

— Главнина снага да продужи наступање према Власеници и да је заузме. У наступању чвршће повезати све снаге, нарочито лијево крило преко с. Цикота и с. Милиће. Милићани да претходно заузму жандармериску станицу у с. Милићи (Јововац). Обавијестити устаничке снаге са планине Јавор (Планинштаке) да заузму Хан Пијесак и да преко Плоче нападну Власеницу с југа, као и да успоставе везу са романиским партизанима.

— Снаге према с. Папраћи и Спречи да заузму жандармериску станицу у Папраћи и да наступају према друму Зворник — Тузла. Према Мајевици да пошаљу патролу и покушају успоставити везу са мајевичким партизанима.

— Снаге према с. Ступари да крену у напад на комуникацију Тузла — Кладањ, да заруше пут и прекину саобраћај. Преко Коњуха да се упути курирска веза озренским партизанима.

Борба за Власеницу трајала је од 6 до 10 августа и развијала се овако:

6 августа главна група устаничке војске која је покренута од Шековића наступала је друмом и косама око друма према Власеници и допрла на 5 км до вароши.

7 августа устаници су из с. Милићи, по заузимању жандармериске станице и општине, упутили главне снаге према Власеници, повезујући се са Шековачком групом, а дијелом снага затварали су правац од Зворника.

8 августа обруч око Власенице био је затворен са свих страна сем са правца Хан Пијесак.

9 августа устаници са Планине заузели су без борбе Хан Пијесак пошто је преплашена домобранска посада (једна чета) побјегла у Олово. Главни дио снага кренуо је у напад на Власеницу, а дио снага затварао је правац од Сарајева. На челу Планинштака налазио се Аћим Бабић, богат сељак из Кусаче који је себе прозвао „војводом“ а групу којом командује — четницима. Неки од њих носили су четничке кокарде. Светозар Косорић — симпатизер покрета и Партије — такође се налазио у Планинској групи и имао је приличан утицај.

Ноћу 9/10 августа успостављене су везе са свим групама и израђен је план напада на Власеницу. У плану је назначено која ће група којим правцем нападати. Час напада заказан је за сјутрадан у подне. Координацију борбе вршио је Цвијетин Мијатовић који је израдио и план напада.

10 августа у подне отпочео је општи напад на Власеницу. Читаво поподне вођене су јаке борбе. Власеницу је бранио 4 батаљон (без једне чете) Војне крајине и домаће усташе појачане наоружаним цивилима. Укупна јачина непријатеља била је преко 500 војника са 2 тешка митраљеза и 6 пушкомитраљеза.

Устаничке снаге оформљене наступањем у 3 основне групе, Шековачку, Миличку и Планинску, бројале су укупно око 800 бораца са 150 пушака и једним пушкомитраљезом. Нападале су овим правцима: 1) Шековачка група (Шековљани, дио Брајинчана, Тупанарци, Цикоћани и Грабовичани), јачине 400 бораца са 80 пушака — друмом с. Шековићи — Власеница; 2) Миличка група (Милићани, Залуковчани и Дервенћани), јачине 200 бораца са 30 пушака и једним пушкомитраљезом — друмом с. Милићи — Власеница; 3) Планинска група, јачине 200 бораца са 40 пушака — друмом Хан Пијесак — Власеница.

Око 19 часова Шековачка група продрла је у Власеницу и заузела зграду среског начелства и сјеверни дио мјеста. Око 20 часова продрли су и дијелови Миличке групе и заузели источни дио мјеста (до болнице). Пола сата касније заузета је цијела варош сем двије касарне које су биле на правцу Планинске групе која није уопште нападала, већ се задржала испред града.

Дијелови Шековачке групе под командом Цвијетина Мијатовића — Маје формирали су групу бомбаша која је са Драгом Мелезовићем на челу на јуриш заузела касарне. Тако је, око 21 час, цијела варош била ослобођена. Дијелови разбијеног непријатеља извукли су се у правцу Зворника.

Једна домобранска чета, упућена од Тузле као помоћ опсједнутој Власеници, приспијела је доцкан (при крају борбе) те је била одбачена од дијелова на обезбјеђењу који су је на ивици вароши дочекали у засједи.

У борбама код Власенице непријатељ је имао око 50 мртвих, 30 рањених (који су затечени у власеничкој болници) и 150 заробљених. Заплијењено је 5 пушкомитраљеза, око 400 пушака, 30 сандука пушчане муниције и много друге ратне опреме. У борби је погинуо и командант домобранског батаљона.

Устанички губици у борбама за ослобођење Власенице били су 8 мртвих и 10 рањених.

Одмах по ослобођењу Власенице дошло је до неспоразума са четничким командантом Аћимом Бабићем који је у ослобођеној вароши почео да успоставља четничку команду. Политички комесар Обласног штаба Цвијетин Мијатовић покушао је, према партиским директивама за окупљање и покретање свих родољуба у борби против окупатора, да се постигне споразум и са Бабићем, да би се на тај начин очувало јединство устаничких снага. Покушаји су неколико пута поновљени са намјером да се бар ријеше моментална горућа питања као што је питање власти у ослобођеним мјестима, питање расподјеле плијена и остала питања која су непосредно утицала на даље извођење акције. Међутим, „војвода“ је одговарао како је он за „споразуман рад и слогу“ и обећавао како ће наредити својима да тако поступају, а уствари — издавао је супротна наређења.

Обласно руководство оцијенило је да тај сукоб не треба даље заоштравати како би се избјегло цијепане устаничких снага бар по основном питању — питању заједничке борбе против окупатора.

Послије ослобођења Власенице ситуација је била оваква: створена је већа слободна територија и извршено прегруписавање снага, тј. снаге од Власенице упућене су према Кладњу и Зворнику и на тим правцима груписала се главнина устаника, јер се припремао напад на та мјеста. Према с. Ступари и Спречи задржане су мање снаге (које су доцније појачаване кад би се вршио напад). Према тим мјестима усталили су се убрзо положаји који су добили називе „Кладањски фронт“, „Зворнички фронт“, а фронтови су опет дијелени на секторе (Кладањски, Ступарски, Спречански, Зворнички).

Најпречи задатак био је да се организациски учврсте устаничке снаге. У том циљу приступило се формирању Бирчанског партизанског одреда. Одред је формиран у времену између 15 и 20 августа. Организациска структура одреда у току 1941 године мијењала се неколико пута. У почетку је одред сачињавало више малих одреда јачине чете. Доцније су ови одреди добили називе чета, а затим су формиран и батаљони. Коначна физиономија одреда била је оваква: штаб одреда, 3 батаљона (Шековачки, Спречански и Ступарски) и двије самосталне чете (Цикотска и ударна чета). Јачина одреда такође се стално мијењала, с једне стране, услијед прилива бораца, а са друге, услијед губитака и дјелимичног прелаза у четнике, тако да је варијала између 500 до 700 бораца.

Тежиште борбе, након ослобођења Власенице, пренијето је на „Кладањски фронт“. На Кладањ су извршена укупно 4 напада.

Први напад извршен је 24 августа. Партизанске снаге бројале су око 250 бораца са 180 пушака и 2 пушкомитраљеза. Било је предвиђено да учествује и дио четника Аћима Бабића (50—60 пушака), али су у задњи момент отказали.

У Кладњу се налазила посада састављена од домаћих усташа под командом кладањског трговца Авдаге Хасића и нешто жандарма — укупне јачине око 300 људи наоружаних пушкама, са 2 тешка митраљеза и 3 до 4 пушкомитраљеза.

Планом је предвиђено да се нападне у 3 колоне и то: десна — Ступарски одред правцем Бушево — с. Плаховић; средња — Шековачки одред правцем с. Витаљ — касарна у Кладњу; лијева — дијелови Тупанарског и Грабовичког одреда правцем уз ријеку Дрињачу. Јачина десне и лијеве колоне била је по 60 пушака, а средње око 130. Четнички дијелови требало је да нападне са линије с. Ковачићи — с. Вучинићи.

Поподне 23 августа извршен је покрет и до мрака су колоне избиле на линију с. Витаљ — брдо Бушево. 24 августа ујутро (нешто доцније од заказаног времена) отпочео је напад са свих страна сем са правца којим је требало да нападне четници. Борба се развила одмах после поласка са линије с. Витаљ — Бушево. Непријатељ је у почетку био збуњен и повукао се на ивицу вароши. Око подне средња колона заузела је касарну и дјелимично продрла до центра града. Десна колона заузела је сјеверозападни, а лијева сјевероисточни дио вароши. Пошто напад није вршен са источне и јужне стране, одакле

је требало да нападну четници, непријатељ је то искористио и написао се на сјеверној страни вароши, тј. на правцу напада партизана и најприје одбацио средњу и лијеву колону, а затим и десну. Око 14 часова партизани су били потпуно одбачени од Кладња. Губици устаника били су 4 мртва и 3 рањена, а непријатеља 7 мртвих и непознат број рањених.

Послије првог, неуспјелог напада на Кладањ устаничке снаге су се повукле на раније положаје с. Трново — с. Пепићи, гдје су се припремале за поновне нападе који су изведени: други 29—30 августа, трећи 5 септембра и четврти 14 септембра. Сви ови напади такође су се завршили неуспјехом као и први. Главни разлог неуспјеха била је четничка саботажа. Поред тога, код другог, трећег и четвртог напада разлог неуспјеха је била и све успјешнија одбрана кладањских усташа, јер су били охрабрени успјелим одбијањем првог нашег напада, а уз то су послије сваког одбијања напада добијали појачање из Тузле. Поврх свега, један од разлога неуспјеха је и шаблонско извођење напада од стране устаника, јер су се сва четири напада скоро буквално изводила по истом плану.

Послије тога, у другој половини септембра, тежиште борби пренијето је на „Зворнички фронт“. Иако четничким руководиоцима није био циљ да воде борбу против окупатора, ипак су морали попустити масама сељака које су били окупили у своје редове, а који су тражили да се боре против окупатора и усташа у сарадњи с партизанима. Тако је било створено стање бар привидне сарадње са партизанским руководством. Због тога су четнички руководиоци били присиљени да дијелом снага учествују у акцијама и на „Зворничком фронту“.

Напад на Зворник и упоришта дуж друма Тузла — Зворник извршен је 22 септембра. Ликвидирано је низ упоришта као Цапарди, Булатовци, Мемићи, Јелово Брдо, али Зворник није заузет. Разлози неуспјеха углавном су исти као и код Кладња.

Но, партизани су извели већи број врло успјешних акција самостално, без учешћа четника. Тако је још одмах по ослобођењу Власенице разбијена једна домобранска чета која се враћала послије задоцњеле и неуспјеле интервенције код Власенице. Чета је дочекана 12 августа ујутро у засједи код с. Музуље и потпуно разбијена, а добрим дијелом и уништена. Убијено је око 20 домобрана, заробљено 22 (међу њима 2 официра и 4 подофицира), а заплијењена 2 тешка митраљеза, 2 пушкомитраљеза и око 40 пушака, затим доста пушчане муниције и друге војничке опреме. Наши губици: само један рањен. Јачина засједи била је свега 17 пушака.

У току августа заузета су још сљедећа непријатељска упоришта: Нова Касаба, Дрињача, Папраћа и Ступари. Непријатељу су нанјети знатни губици, а нарочито код Ступара, гдје је имао 20 мртвих, већи број рањеника и 14 заробљених, а заплијењено му је 1 тешки митраљез, 40 пушака, 10 сандука пушчане муниције, већа коли-

чина војничке одјеће и друге опреме. Наши губици код Ступара били су 4 мртва и 3 рањена.

У првој половини септембра разбијена је једна домобранска чета код с. Матијевићи чији су губици били 12 мртвих, већи број рањених и 4 заробљена, а заплијењено је 15 пушака, 2 сандука муниције и друге војничке опреме. Устанички губици: 1 мртав и 1 рањен.

Од 6 до 12 октобра вођене су врло успјешне борбе против усташко-домобранских и њемачких снага које су тежиле да одбаце партизане од друма Тузла — Зворник. Борбе су вођене код Цапарда и брда Рудника. Непријатељ је почео да напада 6 октобра са линије с. Снагово — Цапарди. У свом надирању постигао је у почетку дјелимичан успјех и заузео с. Осмаци и дио брда Рудника. 7 октобра прикупиле су се партизанске снаге (Спречанска, Брајиначка, и Цикотска чета) и око 15 часова извршиле противнапад. У снажном налету оне су разбиле непријатеља и протјерале га према друму. Развила се жестока борба код с. Цапарди и с. Снагово. У борби је непријатељ потпуно разбијен и протјеран према Зворнику. Гоњење је прекинуто падом мрака. 8 октобра узору партизанске јединице продужиле су да енергично гоне непријатеља. Гоњењу су се придружиле и четничке снаге са линије Петровића Гај — Веља Глава, тако да је непријатељ протјеран до самог Зворника. Из гоњења није извршен напад на Зворник, јер су јединице на спољним прилазима граду дочекане јаком одбраном па су се повукле.

9 октобра непријатељ поново врши испад из Зворника према с. Цапарди. Овог пута био је потпомогнут и једном колоном од Тузле такође према с. Цапарди. Тако су се до пада мрака сакупиле у рејону Цапарди — Снагово непријатељске снаге у јачини једног пука. Сјутрадан 10 октобра прије подне непријатељ је почео да наступа према нашим положајима брдо Рудник — с. Осмаци, подржаван јаком ватром. Дијелом снага напао је и четничке положаје код Веље Главе, али је главни удар усмјерио на брдо Рудник. Развила се жестока борба која је трајала читав дан. Непријатељеве нападе подржавало је неколико авиона. До мрака он је успио да овлада само дијелом положаја на брду Рудник (код гробља). Десним крилом заузео је с. Осмаке, а лијевим дио четничких положаја на Вељој Глави.

Ноћу 10/11 октобра партизанске јединице су се средиле и појачале Шековачком четом која је пребачена са „Кладањског фронта“, па су узору 11 октобра кренуле у снажан противнапад. Главни удар био је управљен према непријатељевим положајима на Руднику.

Устаничке снаге биле су распоређене овако: Брајиначка чета нападала је преко с. Матковац према гробљу на Руднику. Дијелом снага вршила је демонстративан напад на с. Осмаци. Шековачка чета нападала је преко с. Мајдан на главне непријатељеве положаје јужно од гробља на Руднику. Спречанска и Цикотска чета нападале су са линије Мало Борогово — с. Зидоње на јужни дио Рудника.

Борба се развила одмах послје поласка устаничких снага са полазних положаја. Она је била веома јака, јер је непријатељ оче-

кивао противнапад и дочекао је устанике снажном организованом ватром. Нарочито се развила жестока борба на правцима Шековачке и Брајиначке чете. Партизанске чете су упорно наступале и освајале стопу по стопу положаја. Око 14 часова главни положаји на Руднику били су преотети од непријатеља. Послије подне борбе су настављене сјеверно од Рудника и даље према с. Цапарди. Упркос подршке од стране артиљерије и неколико авиона, предвече је сваки непријатељев отпор био сломљен, а његове снаге одбачене до самог друма. Истовремено, непријатељеве јединице напустиле су и с. Осмаци, као и дио четничких положаја на Вељој Глави.

Борбе код Рудника спадају међу најуспјелије борбе Бирчанског партизанског одреда. У њима је непријатељ имао око 70 мртвих и већи број рањених, а заплијењено је: 1 противтенковски топ, 2 пушкомитраљеза („шарци“), око 70 пушака, 8 сандука пушчане муниције и већа количина разне војничке опреме. Партизански губици су били 2 мртва и 7 рањених.

12 октобра непријатељ је одустао од даљих напада и почео да се утврђује непосредно дуж друма Тузла — Зворник. На тај начин усталили су се положаји и на спречанско-зворничком правцу. До јачих борби није долазило дуже вријеме, сем што је непријатељ повремено тежио да исправи своје положаје код с. Осмаци.

Крајем октобра оживјеле су борбе на „Ступарском сектору“. Са Озрена је дошла једна партизанска чета заједно са политичким комесаром Озренског партизанског одреда Пашагом Манџићем. Чета је требало да учествује у нападу на Кладањ, па пошто се од овог напада одустало, припремљена је координирана акција Бирчанског одреда и Озренске чете на с. Ступаре. Тако је 30 октобра извршен успио напад на непријатељеве положаје код с. Матијевићи и с. Ступари. Непријатељски батаљон који се бранио на положајима код поменутих мјеста био је потпуно разбијен и претрпио је губитке од преко 30 мртвих и много рањених. Заплијењена су 2 тешка митраљеза, око 30 пушака, 5 сандука пушчане муниције и знатне количине војничке опреме. Партизански губици: 1 мртав и 3 рањена.

То је била последња јача борба Бирчанског партизанског одреда у 1941 години. У току новембра и децембра, услијед потпуне пасивизације четничких снага, и Бирчански одред морао се ограничити на одбрану територије и изводио је мање диверзије на комуникацијама Тузла — Зворник и Тузла — Кладањ, вршећи препаде и засједе и кидајући ТТ линије.

СТВАРАЊЕ НАРОДНЕ ВЛАСТИ И ПАРТИСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Одмах по заузимању шековачке касарне успостављена је команда мјеста у с. Шековићи. Она се у почетку старала око снабдијевања војске, одржавања реда у позадини, прихватања заробљеника итд. Њени послови су се из дана у дан проширивали. Друге власти у

позадини није било. Због тога се још првих дана осјетила потреба за органима народне власти на ослобођеној територији.

Први народноослободилачки одбор изабран је почетком септембра. То је био НОО за бившу општину Шековићи. Отада па кроз цио период Народноослободилачке борбе у Шековићима је непрекидно постојала народна власт. Ни за вријеме највећих непријатељских офанзива на ову територију она није престајала са радом.

Током септембра изабрани су и сеоски одбори по селима: Шековићи, Брајинци, Тупанари, Сучани, Победарје итд. У октобру је изабран народноослободилачки одбор у Спречи (за бившу општину Папраћа и Вацетина). У октобру је успостављена народна власт и у бившој Ступарској општини (Кладањски срез).

Тако је у првим мјесецима устанка постављена широка мрежа народноослободилачких одбора која ће доцније све више јачати. Одбори ће бити од неоцјењиве користи за темељит развитак Народноослободилачког покрета, јер гдје год је посијана клица народне власти, ту ће партизани имати ослонац и подршку.

Упоредо са развијањем борбе стварала се и развијала партиска организација. Најбољи борци су одабирани за пријем у Партију. 28 септембра политички комесар одреда (као партиски руководилац) примио је прве борце Шековачке чете у Партију. То је било на Великом Брду код с. Кашијељ. Нешто доцније, у октобру, примљени су у Партију поједини борци из Брајиначке, Спречанске и Тупанарске чете. Новопримљени су у почетку били појединачно везани за партиског руководиоца одреда, док нису доцније формиране четне ћелије.

Почетком октобра формирана је прва ћелија и на терену. Тада је оформљен и Мјесни комитет у с. Шековићи. У згради основне школе био је Партиски дом у коме је отворена и читаоница. Ту је била и партиска техника. Редовно су издаване радиовијести. Борци са положаја, пролазећи кроз с. Шековићи, навраћали су у Партиски дом. Повремено, увече, даване су културне приредбе којима је присуствовало по неколико стотина бораца са положаја и мјештана.

У Власеници је такође формирана партиска ћелија и створен први скојевски актив. Партиска организација у Власеници била је врло активна. Она је организовала растурање партиске штампе, вођење усмене пропаганде, прикупљање обавјештајних података, прихватање пролазника кроз Власеницу, бринула се за рањене партизане који су се лијечили у болници итд.

Скојевска организација почела се стварати у новембру и децембру. Први активи формиран су у селима Мркајићи, Шупљака, Видаковићи (Врела) и Бетањ.

Партиска организација у одреду и на терену неуморно је политички дјеловала, борила се против разорне пропаганде четничког руководства, против њихове издаје и роварења, објашњавала линију наше борбе и указивала на перспективу да се у борби истраје до краја.

ВЕЗЕ СА СУСЈЕДНИМ ПАРТИЗАНСКИМ ОДРЕДИМА И ШТАБОВИМА.
ВЕЗЕ СА СРБИЈОМ.

Најчвршћа веза била је са Романиским партизанским одредом. Први курири отишли су за Романију одмах по заузимању шековачке касарне. Они су однијели вијест о устанку у Шековићима. Неколико дана иза тога отпочео је устанак и на Романији. Створен је Романиски партизански одред са легендарним Славишом Вајнером-Чичом на челу. Вијести са Романије потстичале су бирчанске устанике, јер је Чичин одред брзо растао и достигао бројно стање од преко 2.000 бораца. Курирске везе између Бирчанског и Романиског одреда биле су редовне. У штабовима су измијењени стални курири једног и другог одреда.

Са Озренским партизанским одредом веза је такође постојала, иако слабија — услјед велике удаљености и других препрека. Први курири отишли су на Озрен 15 августа заједно са Пашагом Манџићем који је ишао са задатком да на Озрену убрза устанак. Курири су се вратили крајем августа и донијели вијест да је и тамо букнуо општи народни устанак и да је Озренски одред бројно нарастао на преко 1.000 бораца. Око 20 септембра дошао је у Шековиће Пашага Манџић у пратњи једне озренске десетине (у којој је било неколико хусинских рудара) и детаљно нас упознао са развојем устанка на Озрену. Причао је о свакодневним акцијама и рушењу пруге Добој — Сарајево и Добој — Тузла. Тамо се четници нису могли увријезити за прво вријеме. Озренска десетина задржала се у Шековићима десетак дана и учествовала у неколико акција заједно са јединицама Бирчанског одреда.

Са Мајевичким партизанским одредом постојала је стална веза, иако је куририма било веома тешко пробијати се кроз усташки расположена села дуж друма Тузла — Зворник. Устанак на Мајевци такође је почео неколико дана иза устанка у Шековићима и масовно се развијао. Али тамо су официри Драже Михаиловића, који су се пребацили из Србије, преко Дрине, као у Бирчу и околини, деструктивно дјеловали и успјели да одвоје дио политички мање свјесних устаничких снага. Мајевички партизански одред у почетку је бројао око 350 бораца. Око 20 септембра на Мајевци се пребацио Иван Марковић - Ирац, који је преузео команду над одредом и отада је, под руководством овог прекаљеног револуционара, одред стално јачао и изводио бројне акције. Под коначу године одред је имао око 500 бораца.

Са партизанима у Србији такође је постојала веза. Још почетком септембра дошли су од Крушња из Подринског партизанског одреда тројица курира и донијели на поклон својим босанским друговима пушкомитраљез. Доцније су долазили и други курири, а и курири Бирчанског одреда слати су у Србију. Крајем септембра пошао је Цвијетин Мијатовић у ослобођено Ужице до штаба Ужичког партизанског одреда, као и до Врховног штаба. Из ужичке фабрике добио је већу количину пушака. То оружје давано је борцима који су

били још ненаоружани. Доцније је још у неколико махова добијано оружје и муниција из Ужица, а један дио тог оружја отпреман је преко Бирча и за Мајевички одред.

Почетком октобра смјестио се у с. Милићи Главни штаб партизанских одреда за Босну и Херцеговину.

У свему, Бирчански партизански одред био је повезан добрим везама са сусједним партизанским одредима, као и са устаницима у Србији, а од Главног штаба,⁴⁾ који је био у непосредној близини, добијао је сталну помоћ. На тај начин је штаб одреда могао лакше да се сналази и да правилније руководи борбом. Близина Главног штаба много је допринијела да се одред успјешно супротстави четничкој издаји, роварењу и лажној пропаганди која је била најјача на овом простору источне Босне.

Крајем 1941 у источној Босни је постојао знатан дио слободне територије коју је држало седам партизанских одреда, и то: Романиски, Озренски, „Звијезда“, Бирчански, Мајевички, Калиновачки и Зенички. Укупна јачина свих одреда износила је око 6.000 бораца. Поред партизанских снага у источној Босни постојале су и знатне четничке снаге чија је јачина износила око 4.000 људи. Са овим снагама могле су се изводити крупније војне акције да није било издаје четничког руководства и његове противнародне работе.

Најкомпактнији дио слободне територије налазио се на дијелу који је омеђен линијом Вишеград, Зворник, Тузла, Кладањ, Сарајево, Вишеград. На том дијелу није било ниједног непријатељевог упоришта. Али позадина те територије била је јако несређена услијед разуларености и самовоље четничких група које су пљачкале, палиле и убијале по муслиманским насељима. Четничка пропаганда радила је свим силама на разбијању Народноослободилачког покрета. Новембар и децембар прошли су у бескомпромисној борби и интензивном политичком раду против разорне дјелатности четничког руководства и његове директне сарадње са окупатором коју су прикривали пред четничком масом паролама о „спасавању српства“ и сл. Но, под конач година четнички официри отпочињу са отвореним нападима на партизанске снаге и руководство НОП-а. Због свега тога у партизанским одредима источне Босне настало је извјесно колебање и одвајање несвјесних бораца. Разорни четнички рад осјетио се и у Бирчанском одреду из чијег састава се такође одвојио један дио бораца и ставио под четничку команду. Активност против непријатеља била је скоро потпуно замрла, а дезертери су самовољно напуштали положаје.

У таквој ситуацији долази на Романију друг Тито са Врховним штабом и Првом пролетерском бригадом. То је значило прекретницу у развоју ослободилачког покрета у источној Босни. Врховни штаб је подузео мјере у циљу разбијања четничке разорне пропаганде. Јединице Прве пролетерске бригаде запосјеле су напуштене поло-

⁴⁾ У Главном штабу били су тада другови: Светозар Вукмановић-Темпо, Родољуб Чолаковић и Слободан Принцип-Сељо.

жаје, а предузимањем оштрих мјера спријечена је даље пљачка народа и убијање муслиманског становништва које су вршили четници. У позадини фронта заведен је ред, на положајима се осјетила сигурност, јер је у редове партизанских одреда враћен борбени дух. Акције против непријатеља су поново оживјеле. Тако је источна Босна постала нова база оружаног устанка у Југославији.

Резултати борби Бирчанског одреда од почетка устанка до краја 1941 били су сљедећи:

Непријатељ је имао око 330 убијених, 215 заробљених, око 400 рањених — укупно је избачено из строја преко 900 непријатељевих војника, подофицира и официра. Заплијењено је око 750 пушака, 11 пушкомитраљеза, 7 тешких митраљеза, 1 противтенковски топ и око 70 сандука пушчане муниције.

Устанички губици су били 33 мртва и 49 рањених.

Одред је крајем 1941 имао два батаљона по три чете и двије самосталне чете, а услијед дјелимичног осипања и прелаза у четнике, нешто смањено бројно стање (око 500 бораца са 3 тешка митраљеза, 5 пушкомитраљеза и 450 пушака).

Један од најзначајнијих резултата у првој години устанка је стварање солидног и прекаљеног кадра од домаћих људи из Бирча. Изникли су млади командири и политички комесари — сељаци.

Командири су научили да успјешно руководе стотинама бораца. Мада још нису добро знали да се снађу у сложенијим ситуацијама, они су умјели добро да поставе засједу, да изврше препад, да чврсто поведу јединицу на јуриш итд.

Политички комесари су били једва писмени људи. Они су у говору располагали малим бројем ријечи. Али су њихове ријечи биле дјела. Они су се пламено борили против четничке издаје и неуморно су бдили над сваким борцем да би га сачували да не поклекне или да не оде на пут издаје.

На тај начин и у одреду и на терену Бирча створени су солидни услови за даље вођење борбе. Унутарња монолитност и чврстина одреда омогућиле су му да у прољеће 1942 године издржи ону велику кризу коју су преживљавали сви партизански одреди у источној Босни, а коју многи нису могли да преброде. Уствари, Бирчански одред ће у тој кризи остати једини сачуван партизански одред у источној Босни. Он ће и доцније, кроз сљедеће године Народноослободилачког рата — све до ослобођења — остати компактан и бити извор попутне многих наших јединица, посебно Шесте пролетерске источnobосанске бригаде, а сам ће формирати 19 бирчанску бригаду. Његова слободна база Шековићи биће за окупатора неосвојива. У тој бази многе наше болнице имаће сигурно скровиште, а бројне партизанске бригаде за вријеме својих пролазака и предаха моћи ће се сигурно одморити и припремити за нове акције.